

TISZA

T/II

A Duna legnagyobb baloldali mellékfolyója a Tisza, Európa közepén, javarészt észak-déli irányban folyik a Kárpát medence területén. Ötöszáz folyója. Kárpát Ukrajnában, a Máramarosi havasokban ered a Tisza. Két ágból: a Fekete és Fehér Tisza egyesüléséből indul közel 1000 km-es utjára. Ebből csaknem 200 a Szovjetunió területére, kerekén 600 kilométer Magyarország, és közel 200 kilométer Jugoszlávia területére esik, vízgyűjtő területe azonban Csehszlovákiára és Romániára is kiterjed. A Kárpátokban vagyunk, 1680 méterrel a tengerszint felett. Tisztavizü forrás. A táblán felirat: Itt ered a Tisza. A Kárpátok lejtőjéről csermelyek sora siet felé, hogy a vézna eret patakká duzzassza. A folyócska első fürge lépéseit zord fenségű vidéken teszi meg. Hegyek, zugó fenyvesek kísérik utját. A forrásvidéktől a fővölgy esése nem kevesebb, mint 1570 méter, vagyis kilométerenként átlag 6 méter. A Kárpátokból kilépve az Alföldre, a Tisza eléri a Szovjetunió határát és Tiszabecsnél lép át Magyarországra. Tiszabecs után a folyó másodpercenként átlagosan 200 köbméter vizet hömpölyögtet medrében. A Magyarországon elsőként beömlő mesterséges csatorna, a Tisza, másodpercenként átlag 2-4 köbméter vízzel bővíti a Tiszát. Ilyen a valóságban a költeményből jól ismert "kis Tur". Az első magyarországi hid, amely átvezet a Tisza felett Kisar községnél épült. A lelassult folyó ezen a szakaszon szabadul meg durva hordalékától. S mert a homokos kavics a környék építkezéseinek fontos segédanyaga, gyakran fordulnak a vizpart és a falvak között a szekerek. Benedek Elek meséje szerint a Tisza médrét Szent Péter vájta egy olyan ekével, amelybe szamarat fogott. S mivel a jámbor jószág az Alföldre érve egy-egy bogánckaróért jobbra-balra mindig letért az egyenes utról, szeszélyes kanyargós lett a Tisza folyása is. Ez a kanyargós Tisza fogadja magába Vásárosnaménynál a bővizi Szamost. S ugyancsak itt található a Kraszna torkolata is. Tölgyesek, nyárfacsoportok, fűzesek váltják egymást. A kigyózó Tisza-szakaszt járjuk.

Annyi hurkot, hajtút ír le ezen a tájon a folyó, hogy követésébe szemünk a magasból is belefárad. A meder fejlődése során az egymást követő kanyarok mind élesebbek lettek, közelebb kerültek egymáshoz. Rombolja, szaggatja a partot az egyik oldalon, a homokzátonyokat, homokpadokat épít a másik oldalon.

A parti homokot gyakran magával ragadja a viharos szél is, Záhonytól 180 fokos fordulatot vesz a folyó iránya. Eddig délről-északra, most északról-délnek folyik. Közeledünk Tokajhoz.

Itt a Tokaj-hegynél találkozik természetes derével a Tisza és a Bodrog, s amennyire a tájra illik ez a csatlakozás, olyan elegáns könnyedséggel ivel át a szépvonalu hid a folyó fölött. Ez az első jelentős közúti és vasúti hid, a Tisza magyarországi szakaszán. A szőlőjéről nevezetes, szőlőkaroktól borostás tokaji hegyek közül Rakamaz burgonyatermő síksága felé szalad innen a vonat. A komp, ez az ősi közlekedési eszköz máig nem vonult nyugalomba a Tiszán. Ahol nincs hid a közelben, ott ma is kompok szolgálják a tiszai átkelést. Legfeljebb nem a víz sodra, hanem motor viszi parttól partig. A Tokaj alatt kiágazó Keleti-Főcsatorna száz kilométeres emberalkotta útja az éltető víznek.

Tiszalöktől a Berettyómenti Bakonszegig öntözi a szomszagos földet. Ahol hajdan a birkák is szenvedtek az aszályos nyaraktól, ott most a víz is hozzátartozik a táj képéhez. Az 1951-54 között megépült tiszalöki duzzasztómű, vizierőmű és hajószilip, vagy ahogy röviden emlegetik, az első tiszai vizlépcső 120.000 hektárnyi termőterület öntözéséhez biztosít vizet. Ez a víz a földduzzasztott Tiszából kiinduló Keleti és a belőle kiágazó Nyugati-Főcsatornán át jut el rendeltetési helyére. A vizierőmű évente 55 millió kilowattóra energiát szolgáltat. A folyó vízének duzzasztása lehetővé tette, hogy 1200 tonnás uszályok is járassák a Tiszát Kombrádig, a Bodrogot pedig az országhatár magasságáig. Ezzel jelentékenyen növekedtek a tiszai hajózás lehetőségei.

Azt azonban még nem mondhatjuk, hogy a Tiszán rajzanának a hajók. A hazai vízi szállítás nagyobb része ugyanis a Dunán bonyolódik le, s mindössze hat százalék a Tiszán. Feltehető, hogy a hajózás terén jelentős változást hoz a Tiszavölgy iparosítása, az újabb vizlépcsők megépítése és a tervezett Duna-Tisza

csatorna. Jelenleg a Tisza és mellékfolyói 760 kilométeres hosszban hajóhatók. Tiszadobnál, Vásárhelyi Pálnak, a reformkor legnagyobb vizimérnökének emlékműve. 1846. áprilisában monumentális Tisza szabályozási tervének vitája közben a maradisággal hadakozva a Tiszavölgyi társulat ülésén érte a halál. De emlékét őrzi a megsabályozott folyó.

A Tiszának a szabályozás előtti kereken 1200 kilométer hosszú alföldi szakaszát a kanyarok átvégésével csaknem 40 százalékkal sikerült megrövidíteni. A szabályozási munkálatok nyomait ma is jelzik az átvégéséből megmaradt holtágak. A távolban füstölő kémények jelzik, hogy az egyik legnagyobb Tiszamenti ipari létesítményhez közeledtünk. Leninváros, a Tiszai Vegyikombinát dolgozóinak otthonául szolgáló modern új város képe már arról vall: milyennek szeretné látni korunk építésze a Tisza melletti települések holnap arcát. Súlyos probléma, hogy az iparvidékek szennyvizeikkel, már-már oly mértékben ártanak a Tiszának, hogy a folyó vize ezeken a területeken gyakran csak korlátozottan használható fel öntözési és lakossági vizigények kielégítésére.

Kisköre. Itt szemünk előtt valósul meg Széchenyinek több mint egy évszázada álmodott vágya, amelyet így fogalmazott meg: " ... A Tisza szabályozásának fogalmába az egész Tiszavölgy vizszerkezetének bárminemű hasznosítását is belefoglaljuk." Nos az itt épülő tiszai vizlépcső éppen a Széchenyi által hangsúlyozott összetett feladatot oldja meg. Az 1967-ben megkezdett építkezésnek eredményeként az itt keletkező tározó tő 260 millió köbméter vízával az Alföld Balatonja lesz és 400 ezer hektár öntözését tudja majd ellátni. A vizierőmű évente 116 millió kilowatt óra villamosenergia termelésére lesz képes. A hajózsilipen 1400 tonnás hajók is áthaladhatnak.

A Tisza mentén ma uszó szivattyutelepek emelik ki a vizet a folyóból. Gondoljuk csak el, Dél-Franciaországban Crappone mérnök 1554-ben már öntözőcsatornákat épített, nálunk ugyanakkor a törökulás tett néptelenné egész vidékeket ... Mezőgazdaságunknak több évszázados gondját szünteti meg a Tiszavölgy öntözése. Csövek, melyekben a nedvesség után sóvárgó földekre

siet a víz. Sórófejek, amelyek egyenletesen osztják szét az életet jelentő vizet. Az első jelentős város a Tisza partján: Szolnok. Itt ömlik folyónkba a Zagyva. Másodpercenként 9 köbméteres hozamával 550 köbméternyire növeli a Tisza átlagos vízhozamát. A város ősidők óta fontos tiszai átkelőhely. Jelentős ipari központ is. Papir-, cukor-, butor- és vegyigyára - országos fontosságu. Az új Szolnoki Vizmű tette lehetővé, hogy a város lakossága, a helyi és a környéken létesített üzemek növekvő vízszükségletüket a folyóból fedezzék.

Ha tiszai emberről beszélünk, rendszerint a tiszai halász és az ősi mesterség jut az eszünkbe. Valaha azt mondták a Tiszára: "Több abban a hal, mint a víz." Ez már régen a múlté, de a tiszai halász csak járja ladikjával a folyót, a meritő- és a kerítőhálók még derekasan szolgálnak. Szolnoktól lefelé már a "felnőtt" Tiszát kísérik útján. Martfű a Tiszáról elnevezett hatalmas cipőgyárról nevezetes. Tiszaföldvár hírért a gyógyvizeinél is hiresebb helyi termelészövetkezet alapozta meg.

Csongrádnál fogadja be a folyó a Körösök vizét. A Tisza története árvizek története is. Már a felsőszakaszon, Tiszabecstől árvízvédelmi töltések fogják közre a folyót, s parancsolják vissza a medréről kilépni akaró áradatot. A régi nagy árvizek idején, nem egy hajó vesztette el maga alól a kiömlött Tiszát és a mederről letévedve rétek, földek, faluszéli kiskertek fölött utazott. Azóta kereken 2000 kilométeres gátrendszer épült a Tiszavölgy védelmére. Az árvizektől védett 3 millió holdnyi területen másfél millió lakos és 180 milliárd forintnyi érték biztonsága lakóépületek százezreinek, közutaknak, vasuti pályáknak, ipari objektumoknak léte e gátak szilárdságától függ. A Maros torkolatánál érjük el a Tisza fővárosát, Szegedet. A legnagyobb tiszai város történetének mindig főszereplője a folyó. Szegedre már 1833-ban gőzhajó érkezett, Széchenyi Istvánal a fedélzetén. De a Tisza - árvizek idején - a város kegyetlen ellensége lett. 1879-ben a tomboló árvíz elpusztította a várost. 6000 lakóépület semmisült meg. 100.000 ember vált hajléktalanná. Számos emlék őrzi ezt az eseményt. Az alsóvárosi

templom egyik belső ajtaján a felirat tanúsága szerint: "Itt volt a víz 1879. március 12-én." A város újjáépítéséhez több európai nagyváros lakossága is hozzájárult. Ennek emlékét hirdetik mindmáig a fővárosok nevét horrdzó utcanévtáblák a szegedi nagyköruton. Szeged ma modern ipari város, egyetemekkel, kulturális intézmények sokaságával. A nyári ünnepi játékok Európa sok országából vonzzák ide az érdeklődőket. De nem az 1879-es pusztítás volt a város és a folyó utolsó nagy összezapása. 1970. tavaszán a Tisza minden eddigi vízállásánál magasabban 960 centiméterrel tetőzött Szegednél. Óriási küzdelem alakult ki a víz és a több tizezer "árvizharcos" között. 48 napig folyt a küzdelem a városért. A sikeres védekezés emlékét ma ugyanugy tábla hirdeti, mint hajdan, midőn őseink nem bírtak a Tisza ereje fölé kerekedni. Szeged után a folyó elhagyja Magyarország területét. A megcsendesült Tisza ezen a szakaszon már nem gyarapszik nagyobb mellékfolyóval. Főbb nevezetessége a Novi-Becsejnél 1970. óta épülő vizlépcső. Az utolsó Tisza menti település, Titel szinte kizárólag ennek a ténynek köszönheti hírét, hogy területén találkozik a két ágra szakadt Tisza a Dunával. Végigkisértük csaknem 1000 kilométeres utján a kedves folyót. Hegyek között indult, füzések és iparvárosok, árvédelmi gátak és szelid falvak, ártéri erdők és a folyó vizétől öntözött földek szegélyezték partjait. Utja végeztével itt egyesül nagyobbik testvérével, a Dunával ...

M. 10214/71.

Készítette: Róna Péter rendező.

Operatőr: Sziklay Kornél

Gyártásvezető: dr. Feledi József

Vágó: Rigó Mária

Készült a MAFILM 5. sz. Studiójában.